

En Herrens tjänare, eller några Herrans tjänare?

Om rättsvetenskaplig forskning i den juridiska praktiken tjänst

Av professor PER OLE TRÄSKMAN

Tre rollinnehavare

Vilken roll har den rättsvetenskapliga forskningen i relation till det rättsliga beslutsfattande som sker i praktiken? För granskningen av denna fråga är det nödvändigt att först placera tre av de centrala aktörerna på scenen: lagstiftaren (parlamentet och dess hjälporgan främst justitieministeriet), rättstillämparen (domstolarna, men också andra organ med domsmakt) och den rättsvetenskapliga forskaren.¹

Utmärkande för de två förstnämnda är att de har en klart definierad funktion inom ett politiskt system. Lagstiftaren har ett politiskt mandat som i en demokrati är givet direkt av folket. Förenklat kan man säga att lagstiftarens primära uppgift är att tjäna det demokratiska samhällsskicket. Detta sker i stor utsträckning genom att formulera rättsligt bindande normer — m.a.o. genom att *skapa* rätt.

Rättstillämparen — alltså i första hand domaren — har ett lagtolkningsmonopol, dvs. en rätt att på ett auktoritativt och bindande sätt tolka innehåller i de lagar som lagstiftaren har formulerat. Samtidigt har rättstillämparen under vissa villkor en förpliktelse att avgöra konkreta fall, både civilrättsliga och administrativa tvister samt konkreta brottmål. Rättstillämparen har i sådana fall en beslutsplikt, alltså en skyldighet att ta ett konkret beslut som avgör en viss sak. Rättstillämparen är den som *skipar* rätt.

Den rättsvetenskapliga forskarens roll är en annan. Med hänvisning till den forskningstradition som vi har accepterat är också rättsvetenskapen en i grunden *fri forskning*. Forskaren har därför inte heller ett givet ”politiskt” mandat. Forskaren har inte heller någon bestämd rätt eller förpliktelse att avgöra konkreta fall. Forskarens ”herre” är inte bestämd inom ett visst politiskt system, utan ”skapad” av forskaren själv inom de gränser som ”forskarsamfundet” själv har formulerat. Forskningens frihet innebär att forskaren anser sig ha rätt att själv avgöra varför och hur han eller hon forskar, så länge som de forsk-

¹ Den rättsvetenskapliga forskarens (”teoretikerns”) roll bör självfallet granskas i relation till alla aspekter av rättsligt beslutsfattande i praktiken (i relation till alla ”praktiker”). En så fullständig granskning gör jag inte här, utan inriktar mig primärt på relationen mellan forskaren och beslutsfattare inom lagstiftningsprocessen och vid domstolarna.

ningsanknutna besluten tas inom de ramar som har formulerats av forskarsamfundet självt och med stöd av accepterade vetenskapsideal och forskningsetiska normer.

Medan lagstiftaren får sitt mandat av folket och rättstillämparen får sitt mandat av det demokratiska samhället — båda inom ramen för det ideal som den konstitutionella maktfördelningsläran anvisar — bestämmer den fria forskaren själv vem det är som ger honom eller henne mandatet att forska. Då syftet med all fri forskning är att finna "sanningen" kan man symboliskt säga att forskaren får sitt mandat av "Sanningens herre", av "Dominus veritatis". Så länge som den rättsvetenskapliga forskaren troget tjänar "Sanningens herre" har han både rätt och plikt att både skapa rätt och skipa rätt, men primärt får det som han gör inte någon omedelbar betydelse utanför forskarsamfundet.²

Det är uppenbart att denna beskrivning av lagstiftaren, rättsskiparen och rättsvetenskapsforskaren är mycket förenklad och i vissa avseenden starkt verklighetsfrämmande. Framför allt den ekonomiska styrningen av forskningen innebär att forskaren inte är fri i sin forskning. Också de som forskar vid de institutioner i samhället som har den största möjligheten till fri forskning, alltså akademier och universitet, är i verkligheten starkt bundna av de ramar för forskningen som anvisas av i grunden politiska, administrativa organ, och de anvisningar för vad som får ske inom dessa ramar, som ingår i ett tätt nätverk av politiska beslut. Forskningen i samhället är i dag starkt politiskt styrd. Men som ett ideal lever tanken om den fria forskaren och den fria forskningen vidare.

Men inte ens en idealiserad fri forskare kan leva i ett vakuum. På något sätt måste forskningen förankras i realiteter och forskningsresultaten förmedlas till någon intresserad mottagare. Inte ens symbolbildens forskare i elfenbenstornet kan genomföra sin forskning — åtminstone inte om han sysslar med rättsvetenskaplig forskning — helt allena utanför ett vart samfund. Men vilken roll forskaren väljer att spela och vad han själv avser eller önskar att forskningsresultaten skall användas till varierar. Det finns med säkerhet vissa forskare som huvudsakligen för något som i grunden är en monolog, det finns forskare som för en dialog med en motaktör, som är en annan forskare eller möjligen en beslutsfattare, och det finns forskare som vinnlägger sig om att vara en del av en större uppsättning med flera med- och motspelare som både företräder forskningssamhället och beslutsfattarna.

Det finns rättsvetenskapliga forskare som har definierat sin egen uppgift först och främst i relation till ett visst (politiskt) samhälle. Här finner vi forskaren som använder sin forskning och sina forskningsre-

² Att jag vanligen använder pronominet "han" är inte en markering av en viss uppfattning om den goda forskarens kön. "Han" kan alltid utbytas mot "hon". Också "Sanningens herre" kan utbytas mot "Sanningens härskarinna".

sultat som en "debattör", en "folkupplysare" eller som "det godas försvarare". I denna grupp finner vi de forskare som ofta bedriver sin forskning med ett visst politiskt förtecken, eller som är starkt förankrade i en rörelse med en klart uttalad ideologi. T.ex. de forskare som företräder "den kritiska rättsvetenskapen" och företrädarna för den feministiska rättsvetenskapen återfinns vanligen inom denna grupp. Forskningens berättigande och syfte söks i en klart formulerad intention. Det gäller att välja sida, alltså att fastställa på "vems sida du står" som forskare, och sedan att uppfylla plikten som forskare så att resultatet främjar det valda syftet.

Det finns rättsvetenskapliga forskare som primärt formulerar sin uppgift i relation till flera stater eller till det internationella samhället. Här återfinns vi dem som önskar vara förmedlare av information och kunskap över statsgränder, de rättsvetenskapliga forskarna som bedriver rättsjämförelser, som forskar i internationell rätt eller som placeerar in den nationella rätten i internationella ramar. Inom denna grupp finns också flera av de rättsvetenskapliga forskare som bedriver sin forskning tvärvetenskapligt över gränserna till historia, sociologi och annan samhälls- eller beteendevetenskap. Det finns sedan en stor grupp rättsvetenskapliga forskare som företräder en stark tradition som ser rättsvetenskapens (eller mer begränsat juridikens) uppgift framför allt som en hjälp för det juridiska beslutsfattandet. Här återfinns både de forskare som genom sin forskningsinsats vill vara "banbrytare" för nya idéer, för alternativa lösningar och möjliga nya, reviderade uppfattningar om vad som är den "riktiga" lösningen, samt alla de som inte vill någonting annat än vara goda "tekniker" i det praktiska rättslivets tjänst.

Men det finns också en grupp rättsvetenskapliga forskare som definierar sin uppgift enbart inom ramen för den rättsvetenskapliga forskningen. Deras intention är bara att föra forskningen vidare mot större perfektionism och fördjupning, utan intresse av att forskningsresultaten ger något omedelbart bruksvärde utanför vetenskapens egna gränser.

Den rättsvetenskapliga forskningen

Av det föregående har det redan framgått att den rättsvetenskapliga forskningen inte är en homogen massa. Det finns klara skillnader mellan den rättsdogmatiska forskningen, den rättsteoretiska forskningen och den rättsfilosofiska forskningen. Också inslaget av samhälls- och beteendevetenskap i den rättsvetenskapliga forskningen varierar, för att vara dominerande inom kriminologi, rättssociologi och rättspsykologi. Men också formen för publicering av den rättsvetenskapliga forskningen varierar, och därigenom också publikationernas tillgänglighet för personer som inte själva är rättsvetenskapliga forskare. Vissa av de rättsvetenskapliga publikationerna är rent vetenskapliga avhandlingar. Det finns monografier, artiklar, läroböcker, rätts-

kommentarer, kommenterade lagböcker och populariserade rättsframställningar av olika slag, med varierande "läsarvänlighet" och därför också med en starkt varierande läsekrets.

Också vid en granskning av den rättsvetenskapliga forskningens relation till det rättsliga beslutsfattande som sker inom ramen för lagstiftning och rättstillämpning är det nödvändigt att beakta alla sådana variationer. Relationen mellan rättsvetenskaplig forskning och rättsligt beslutsfattande i praktiken är inte enkel, konform eller entydig. Det är viktigt att notera att det finns flera omständigheter som innebär eller som starkt bidrar till att relationen mellan den rättsvetenskapliga forskaren och praktikern verksam inom lagstiftning eller rättsskipning varierar betydligt. Relationen är inte heller enkelriktad från forskaren till praktikern, eller motsatt från praktikern till forskaren. Fråga är om ett umgänge på villkor som varierar.

Det finns betydande individuella skillnader mellan de rättsvetenskapliga forskarna och deras egna uppfattningar och värderingar. Det finns forskare som alltid har en viss ambition att välja forskningsuppgiften och det sätt på vilket den genomförs med intentionen att resultaten har en klar praktisk nytta. Det finns också forskare som sitt enda, eller huvudsakliga syfte har att utveckla den egna disciplinen eller den rättsvetenskapliga systematiken eller metodiken. Den möjliga praktiska nyttan av resultaten ses i detta fall närmast som en viss (glädjande) sidovinst. Men det finns också forskare som fullständigt ignorerar den praktiska nyttan av forskningen och ser sin uppgift som forskare på samma sätt som den skapande konstnären. Forskningens resultat är ett konstverk och skall därför också i första hand bedömas utgående från andra kriterier än bruksvärdet.

Det finns också (också inom Norden) nationella skillnader som innebär att relationen mellan det praktiska rättslivet och den rättsvetenskapliga forskningen inte är likadan. Kravet på en "god" juridisk avhandling varierar mellan olika länder. Av flera olika skäl har kraven på en doktorsavhandling i rättsvetenskap varit större t.ex. i Finland än i Sverige.³ Också intresset bland de rättsvetenskapliga forskarna för teoretiska och metodologiska frågor å ena sidan, respektive rent praktisk juridik å andra sidan varierar mellan olika länder (och också mellan olika universitet i samma land).

Intresset för den rättsvetenskapliga forskningen bland de praktiskt verksamma juristerna varierar beroende på olika traditioner. T.ex. hur domarkarriären typiskt sett ser ut har en betydelse, liksom också om det är brukligt att i enskilda domar direkt hänvisa till ställnings-

³ Ett skäl till detta är förmodligen det faktum att de akademiska avhandlingarna i Finland länge bedömdes inom ramen för ett betygssystem som innehöll flera vitsord — då det gällde godkända avhandlingar allt från det lägsta approbatur till det högsta laudatur. De högsta vitsorden förutsatte alltid en god metodologisk färdighet och en stark rättsteoretisk förankring. Då en akademisk karriär förutsatte ett gott betyg, var det självklart att de som strävade efter akademiska anställningar satte starkt också på den rättsteoretiska delen av forskningsuppgiften.

taganden i den rättsvetenskapliga litteraturen.⁴ Det har också en betydelse hur de organ sammansätts som i praktiken deltar i lagberedningen (dvs. i vilken utsträckning rättsvetenskapliga forskare används för och deltar i denna typ av verksamhet), samt — rent allmänt — hur nära personliga relationer det finns mellan de personer som arbetar inom departement, domstolar (framför allt i högre och högsta instans) och ämbetsverk samt de personer som bedriver rättsvetenskaplig forskning.

Rättsvetenskaplig forskning contra lagstiftning och rättsskipning — några begreppspår för en positionsbestämning

Förhållandet särskilt mellan den rättsvetenskapliga forskaren och den politiska beslutsfattaren som deltar i lagstiftningsprocessen kan beskrivas med hjälp av vissa begrepp som konfronteras mot varandra.⁵ Det traditionella idealet för den rättsvetenskapliga forskaren hämtas från den fria forskningen. Forskaren och forskningen är *fri*. I motsats till detta har lagstiftaren (och de personer som har i uppdrag att förbereda och skapa ny lagstiftning) samt domaren en given position inom ett givet politiskt system. Lagstiftaren och domaren är därför *bundna* av ett politiskt system och sina respektive roller i det demokratiska samhället.

Det demokratiska samhället bygger på en politisk ideologi. De beslut som tas är politiska beslut som bygger på vissa politiska värderingar. Beslutsfattarna som tar sådana beslut som innebär ny lagstiftning är knutna till vissa politiska värderingar och vissa politiska partier. Denna del av det samhälleliga beslutsfattandet är *värdebaserat* och i större eller mindre grad grundat på en viss politisk ideologi samt ett visst politiskt program. Inte heller besluten inom rättsskipningen kan tas utan beaktande av bakomliggande ideologiska värderingar. Det finns en klar förväntan om att domstolarna också i sina beslut realiserar de värderingar som man har avsett att främja genom gällande lagstiftning. Medan lagstiftarens och domarens avgöranden förutsätts vara värdebaserade och grundade på en förhärskande (politisk) ideologi, finns det ett forskningsideal som betonar kravet på att forskningen skall vara "*objektiv*", "*neutral*" och "*fri från ovidkommande värderingar*". Detta krav på *värdfrihet* framställs olika starkt och formuleras på olika sätt. Objektiv forskning skall vara "*utan värderingar*", alternativt "*utan ovidkommande värderingar*", eller alternativt "*utan värderingar som inte vetenskapligt sett är rationellt försvarbara*".

⁴ I detta avseende finns det en markant skillnad t.ex. mellan Sverige och Finland. Medan man ofta hänvisar till rättsvetenskaplig litteratur i Sverige, också i tingsrätternas domar, är hänvisningar till rättslitteratur ovanliga i Finland — t.o.m. då det gäller HD-domar.

⁵ Uppställningen av begreppspåren är starkt schematiserad och bygger på antaganden som i flera avseenden är problematiska och diskutabla. Den förenkling som görs kan bara motiveras av att en fullständig analys skulle förutsätta helt andra ramar än dem som detta diskussionsinlägg erbjuder.

Framför allt lagstiftaren har politisk makt inom ett visst politiskt system. Det är därför självklart att de personer som deltar i denna verksamhet är *systemsolidariska* och — inom ramen för de regler som finns inom ett politiskt system i en demokrati med politiska makthavare och opposition — solidariska mot dem som företräder den politiska makten. Också domstolarna förväntas vara lojala och systemsolidariska, samtidigt som de skall vara politiskt oavhängiga och fatta sin avgöranden på objektiva grunder. Ett ideal för den fria forskningen är däremot alltid att vara granskande och *kritisk*. Ett ideal för forskaren är att han skall vara opartisk och objektiv, medan särskilt lagstiftarens roll är att ta sådana beslut som har den ”rätta” politiska innebörden.

Forskaren skall primärt röra sig på det *teoretiska* planet, medan lagstiftaren och domaren skall ta de riktiga *praktiska* besluten i ett enskilt fall. Det som utmärker forskarens verksamhet är sökandet av *generella* lagbundenheter och sammanhang. Hans uppgift är allmänt taget att söka kunskap, skapa ny kunskap, sprida kunskap, formulera allmänna läror, att bygga upp system som förklarar sammanhang och placerar företeelser i klasser, att formulera normer, satser etc. som är allmängiltiga osv. Den praktiska beslutsfattarens verksamhet är *situationell*, fokuserad på ett bestämt fall och därigenom inriktad på att finna en lösning på en viss aktuell fråga.

Också bedömningen av hur god forskaren respektive praktikern är sker på olika sätt. Forskarens resultat underkastas en kvalitetsbedömning av en kollega, inom ramen för de värderingar och regler som gäller inom forskarsamfundet. Vad som gäller är ”*vapenjämlighet*”. Kollegan som utför bedömningen har samma verktyg till sitt förfogande som den som bedöms och bedömningen sker med stöd av gemensamt accepterade normer. Beslut som tas i en politisk kontext bedöms utgående från deras *politiska* värde, inom ramen för en politisk process både av politiska tillhängare och motståndare. Ett gott beslut är det som främjar egna (eller gruppens) politiska värderingar:

Schematiskt kan de konfronterande begreppsparen framställas på följande sätt (Schema 1):

Schema 1.

Vad som utmärker teoretikernas verksamhet	Vad som utmärker praktikerns (särskilt lagstiftarens) verksamhet

Positionen som fri forskare	Beslutsfattare med en given position inom ett politiskt system
Objektivitet, fri från ovidkommande värderingar	Värdebaserade beslut grundade på en viss politisk ideologi
Kritisk, granskande	System- och maktsolidarisk
Primärt teoretisk	Primärt praktisk
Generell, universell, allmängiltig	Situationell, en lösning av ett enskilt fall
Opartisk, oavhängig	Politiskt bunden/vinklad
Kvalitet bedöms av jämlika kollegor	Kvalitet bedöms med utgångspunkt i den praktiska användbarheten i ett visst politiskt sammanhang

Rättsvetenskaplig forskning i en praktisk kontext — vilket praktiskt bruksvärde skall forskningen ha?

Enligt idealet om den fria forskningen finns det ingen annan än den fria forskaren som styr forskningen. Det är forskaren som formulerar sin forskningsuppgift och det är också han som självständigt utarbetar hela den design som behövs för att genomföra forskningsuppgiften. Genom dessa val är det också forskaren själv som avgör vilket bruksvärde som hans forskning får i praktiken.

Verkligheten överensstämmer inte med detta ideal.⁶ Den forskningsadministration som har byggts upp både inom och kring forskarsamfundet har medfört att den enskilde forskarens frihet är starkt begränsad, bl.a. då det gäller val av forskningsämne. Också forskningens bruksvärde har därigenom fått en mycket stor betydelse, framför allt för de finansiella beslut som i praktiken avgör vilken forskning det är som kan realiseras. Det finns knappast längre en enda grupp forskare som kan genomföra "egen" forskning inom ramen för en viss tjänst, där de ens någorlunda fritt själva kan bestämma över hur de disponerar över det som kan/skall göras inom den anställning de har. De "fria" forskare som finns inom universitet och högskolor har inte längre någon "fri arbetstid" eller några "fria resurser" till förfogande för forskning. Möjligheten till forskning förutsätter i praktiken särskilda uppdrag och särskilda uppdragsgivare, eller åtminstone särskilda forskningsanslag, som beviljas för särskilda forskningsuppdrag eller i det minsta färdigt godkända forskningsuppdrag.

Forskningsadministrationen både inom och kring forskarsamfundet bygger på vissa forskningsstrategier och vissa forskningsprioriteringar. Besluten om dessa strategier och prioriteringar tas bara i begränsad utsträckning av forskarna själva. Vad som finns är ett antal olika kriterier som används för att avgöra om en viss typ av forskning, eller ett viss konkret forskningsprojekt skall understödjas eller inte.

⁶ Man kan på goda skäl starkt ifrågasätta om detta "ideal" verkligen är eller skall vara annat än en skenbild. En närmare diskussion om detta förbigår jag här.

Vilka dessa kriterier är varierar naturligtvis beroende på vem det är som uppställer dem, dvs. i sista hand den som finansierar forskningen. De organ som — åtminstone ursprungligen — tillkommit för att tillvarata den fria akademiska forskningens intressen grundar sina beslut på vissa strategier om vilken typ av forskning som är önskvärd, det privata näringslivet öronmärker sina forskningsanslag på ett visst (målmedvetet) sätt, och alla de myndigheter som på något sätt kan påverka besluten om allokeringen av forskningsresurser gör självfallet sina egna prioriteringar.

Vad som tydligt kan iakttas i dag — också inom den rättsvetenskapliga forskningen — är att de begränsade resurserna har medfört krav på prioritering, krav på specialisering och en tydlig betoning av kravet på ett visst praktiskt bruksvärde. Men inom den akademiska forskningen lever självfallet också kravet på forskningens rent vetenskapliga värde kvar som en mycket viktig aspekt, inte minst som ett avgörande kriterium för bedömning av vetenskaplig kompetens.

En forskarkarriär inom rättsvetenskap inleds vanligen genom studier och en kandidatexamen vid en av de juridiska fakulteterna i landet. Följande steg är en anställning som doktorand. Detta förutsätter i dag både en kvalificerad granskning av sökandens förmåga att bedriva rättsvetenskaplig forskning och en säkerställd finansiering för forskarutbildning för en period av cirka fyra år. Finansieringen kan vara både fakultetsintern — dvs. inom ramen för de mycket begränsade resurser till forskarutbildning som fakulteterna har — eller extern, alltså knuten till anslag som sökanden själv eller hans handledare inom fakulteten får beviljat av forskningsråd, offentliga medel eller privata intressenter.⁷ Följande steg i karriären är en anställning som forskare, vanligen genom en anställning vid en juridisk fakultet som biträdande lektor, lektor och kanske med tiden som professor. Antalet forskaranställningar i rättsvetenskap utanför de juridiska fakulteterna, universiteten och högskolorna är mycket begränsat.⁸

Den viktigaste avhandlingen för att visa forskarkompetens är doktorsavhandlingen. För en person som siktar mot en karriär som forskare är det därför nödvändigt att genom denna avhandling visa på en stark vetenskaplig kompetens. Vetenskaplig kompetens kan inte visas genom en avhandling som framför allt har ett stort praktiskt bruksvärde. Att avhandlingens praktiska bruksvärde är fullständigt sekundärt i förhållande till vad avhandlingens primära syfte är (att visa på kompetens som vetenskaplig forskare) är därför en självklarhet. De akademiska avhandlingarna skrivs inte, och skall inte heller skrivas, med huvudsyftet att tillgodose det praktiska rättslivets behov. Avhandlingens praktiska nyttoaspekter måste alltid vika i förhållande till syftet

⁷ De fakultetsinterna resurserna för forskarutbildning är för tillfället mycket små. T.ex. juridiska fakulteten vid Lunds universitet kan årligen anta bara två–tre doktorander inom ramen för anslaget för forskarutbildning.

⁸ Då det gäller kriminalvetenskaplig forskning finns vissa sådana ställningar vid BRÅ och Ekobrottsmyndigheten samt i övrigt i någon mån vid andra myndigheter.

att uppnå, och visa på vetenskaplig kompetens.⁹ I ett senare skede av forskarkarriären kan däremot de praktiska intentionerna av forskningen få en betydligt större betydelse, också om forskare stannar kvar i forskarsamfundet.

Den rättsvetenskapliga forskaren som (extern) utredare vid en (lagstiftnings)myndighet

Rättsvetenskapliga forskare kan finna en lämplig anställning hos flera olika arbetsgivare. Traditionellt sett har de flesta personer som disputerat vid en juridisk fakultet fortsatt som lärare och forskare just vid denna fakultet. Rörligheten har i detta avseende varit väldigt liten — t.o.m. alltför liten. Vissa av dem som avlagt doktorsexamen har efter detta sökt sig till en ställning inom domstolsväsendet, inom ett departement eller vid en annan administrativ myndighet. Ett antal har sökt sig till det privata näringslivet. Särskilt från akademiskt håll har det ibland kritiserats att en doktorsexamen inte uppskattas tillräckligt högt utanför universitet och högskolor.

En forskare som lämnar den akademiska karriären eller karriären som forskare lämnar naturligtvis också i allt väsentligt sin ställning som ”forskare”. En juris doktor som verkar t.ex. som åklagare är naturligtvis inte längre i denna egenskap en rättsvetenskaplig forskare inom ett forskarsamfund, utan en åklagare bland andra åklagare. Vissa av de kriterier som utmärker en god forskare utmärker säkert också en god åklagare, men vissa kriterier förlorar sin betydelse och andra kommer till. Detta är någonting som är självklart.

Mer problematisk är frågan om hur man skall bedöma en forskare, som i egenskap av forskare utför vissa uppdrag inom det praktiska rättslivet, t.ex. som sakkunnig eller expert inom en kommitté eller en annan utredning. Det betyder ju att forskaren ställer sig till rådighet med sin forskarkompetens inom ramen för en annan verksamhet än hans primära.

Med hjälp av vissa konfronterande begreppspar har jag ovan visat på vissa karaktäristiska drag som utmärker dels verksamheten som rättsvetenskaplig forskare, respektive verksamheten som beslutsfattare i det praktiska rättslivet, särskilt i samband med en lagstiftningsprocess. En forskare som utsträcker sin verksamhet till sådant som sker utanför forskarsamfundet lämnar också det begränsade territorium som forskarvärlden utgör. Han kommer in i en ny värld som konstitutionellt sett (och därigenom också reellt sett) domineras på ett helt annat sätt av politiska värderingar än den forskarvärld där han har verkat. Den ”herre” som ger honom uppdraget är inte längre ”dominus veritatis”, utan den politiska härskaren. Det är också delvis nya kvalitetskrav som gäller för verksamheten. Det gäller inte längre

⁹ Det är självklart att teori och praktik inte står i ett absolut motsatsförhållande och att en avhandling både kan ha praktiska och teoretiska syften. Men tyngdpunkten i en akademisk avhandling på doktorsnivå måste alltid ligga på det rent vetenskapliga.

att enbart försöka finna och sprida kunskap, utan att tillämpa kunskap i ett visst bestämt syfte som fastställs i en politisk kontext. Avgörande är inte hur mycket ny kunskap som genereras allmänt taget, utan hur kunskapen kan användas för att uppnå ett visst bestämt mål.

Också framgångskriteriet bestäms på ett annat sätt. Forskningens kvalitet bedöms inte av kolleger på lika villkor utan av andra intressegrupper. Framgången bedöms framför allt utgående från hur politiskt nyttig forskaren är. Vissa egenskaper som forskare antas ha förväntas dock förbli bevarade: insikt, kunskap, objektivitet och trovärdighet.

En sådan omställning kan inte ske utan problem. Hur stora dessa problem blir i praktiken beror väsentligen på vilken respekt "parterna" visar för varandra. En forskare kan inte framgångsrikt verka som forskare inom en myndighet utan att fullt ut respektera att denna myndighet har en viss av lagstiftningen fastställd uppgift, och de ansvariga inom en sådan myndighet kan inte på en konstruktivt sätt tillgodogöra sig den kunskap och den färdighet som en forskare har, utan att acceptera vissa av de grundläggande kraven för fri forskning. "Praktikern" måste respektera att "teoretikern" som specialist har en sakkunskap och sådana färdigheter som han själv saknar, hur duktig han än tror sig själv vara. För bägge parter finns det förmodligen en viss "smärtgräns" som inte kan överskridas, utan att den symbios mellan teori och praktik som eftersträvas bryter samman.

För forskaren gäller det framför allt att bibehålla den egna integriteten som forskare, dvs. rätten att bestämma om forskningens design på ett vetenskapligt och vetenskapsetiskt riktigt sätt. Vad som är centralt är rätten att utföra forskningen objektivt, med beaktande också av skyldigheten att försöka finna resultat som talar emot det beslut som "det politiska programmet" lägger upp till. Det handlar också om frågor som gäller publiceringen och användningen av forskningsresultaten. En forskare som vill förbli forskare och fortsättningsvis uppfattas som forskare kan inte acceptera att bara vissa forskningsresultat publiceras, medan andra förblir dolda på grund av att de inte är politiskt korrekta. En forskare kan inte heller acceptera att forskningsresultaten i beslutsfattandet används på ett felaktigt sätt, m.a.o. förvanskas för att kunna användas i ett bestämt syfte.

Men samtidigt vinner forskaren något genom att liera sig med praktiken. Ofta får han i den nya verksamheten både bättre tillgång till information och bättre möjligheter att få sina forskningsresultat avsatta på ett konstruktivt sätt.

Varje forskare som går ut utanför forskarsamfundet och idealet om den fria forskningen måste vara medveten om att det finns en smärtgräns. Det är ett individuellt (ibland ideologiskt eller politiskt) val om man helt avstår från att söka sig utanför forskarsamfundet, eller bestämmer sig för att gå ut i den "stora världen" och göra det bästa möjliga med beaktande av de premisser som gäller.

Forskaren och narren

Idealet om den fria forskningen skapar ett fritt forskarsamfund mellan jämlika forskare. Det som gäller är att uppnå hög kvalitet bedömt på strikt vetenskapliga villkor. Utanför detta samfund ligger allting annat, också det politiska samhälle som vi lever i. När forskaren lämnar forskarsamfundet kastar han sig ut i någonting som regleras av andra normer än bara dem som forskarsamfundet självt formulerar.

Symboliskt kan forskarens position i detta fall beskrivas genom en berättelse som handlar om en gycklare som fått en position som narr hos en enväldig härskare. Vi kan tänka oss en gycklare som är väldigt duktig. Han behärskar fullständigt sin roll som narr och han följer alla regler som finns för att vara en framgångsrik gycklare. Han är väldigt duktig och i narrarnas kollektiv uppfattas han som den absolut bästa. Han är alltså narrarnas narr. Också objektivt sett gör han världen bättre genom att utöva sitt narrskap hos härskaren.

Men av en eller annan orsak tillfredsställer han inte just den herre som har gett honom uppdraget som narr. Det han gör passar inte in i den föreställning som härskaren har av vad en god narr skall göra. Han behagar inte. Att härskaren då — helt i enlighet med sina premisser som enväldig härskare — gör sig av med narren, följer helt systemets regler. Narrens funktion bedöms inte av narrarnas kollektiv, utan av den som har makten, härskaren. Men i det långa loppet kan härskarens ovilja att beakta annat än det som tilltalar honom själv bli kontraproduktivt.

Inte heller en objektiv och god forskare kan alltid räkna med att hans forskning uppskattas och används i ett politiskt spel på ett sätt som bara grundas på forskarsamfundets premisser. I ett politiskt spel gäller de politiska premisserna. Men inte heller en politisk beslutsfattare kan räkna med ett lojalt stöd från forskarnas sida på sådant som inte beaktar forskningens premisser. Också en sådan inställning kan bli kontraproduktiv.

Sist och slutligen handlar det om respekt för det demokratiska samhället och de olika roller som lagstiftare, rättsskipare och forskare har.

I detta häfte (s. 217–344) har medverkat

Ulf Petrusson, lektor vid Handelshögskolan i Göteborg

Lars Björne, professor vid Åbo universitet

Anders Agell, professor emeritus i civilrätt vid Uppsala universitet

Göran Lambertz, justitiekansler

Madeleine Leijonhufvud, professor i straffrätt vid Stockholms universitet

Marie Sandström, docent, lektor vid Stockholms universitet

Peter Wahlgren, professor vid Stockholms universitet

Fredrik Wersäll, rättschef i Justitiedepartementet

Petter Asp, docent i straffrätt vid Uppsala universitet

Inge Lorange Backer, ekspedisjonssjef i Justitiedepartementet i Norge

Kaarlo Tuori, professor vid Helsingfors universitet

Per Ole Träskman, professor vid Lunds universitet